

WIADOMOŚCI OGÓLNE

Językiem rosyjskim (*русский язык*) posługuje się jako pierwszym około 145 milionów użytkowników, ogółem zaś (według różnych źródeł) 250–300 milionów, co sytuuje go na siódmym miejscu w świecie (po chińskim, angielskim, hiszpańskim, hindi, arabskim i francuskim). Jest językiem urzędowym w Rosji, Kazachstanie, Kirgistanie (także w Naddniestrzu, Gaugazji, Abchazji, Osetii Południowej i na Krymie). Używany jest też w byłych republikach radzieckich, w Izraelu i Mongolii. Jest jednym z pięciu języków oficjalnych oraz jednym z sześciu języków konferencyjnych ONZ (obok angielskiego, francuskiego, hiszpańskiego, chińskiego i arabskiego).

HISTORIA JĘZYKA LITERACKIEGO

Okres starszy

Postrach średniowiecznej Europy, skandynawscy rozbójnicy morscy, zwani na zachodzie Normanami lub Wikingami, na wschodzie zaś Waregami (stskand. **varingr*) lub Rusami (por. śgr. oí'Pōς, arab. Rūs) utworzyli już pod koniec IX wieku pierwszy na ziemiach wschodniosłowiańskich ponadplemienny organizm państwowy i dali początek kijowskiej dynastii Rurykowiczów¹. Od nich też przejęli ich słowiańscy poddani nazwę Rusów, a swojego państwa – Ruś.

Jeśli uświadomimy sobie, że pierwszym językiem literackim większości narodów europejskich, które dopiero w średniowieczu rozpocząły swój żywot

¹ A oto niektóre najdawniejsze imiona członków tej dynastii: Ruryk (strus. Рюрикъ – stisland. Hrørekr), Olga (strus. ОЛЬГА – stskand. Helga), Włodzimierz (strus. ВОЛОДИМИѢРЪ || scs. ВЛАДИМИѢРЪ – stskand. Woldemar), Igor (strus. ИГЪВАРЪ – stskand. Ingwarr), Gleb (strus. ГЪЛѢБЪ – stskand. Guðleifr).

historyczny, stawał się język ich chrześcijańskiego kultu religijnego, to nie będziemy się dziwić, że i Słowianie Wschodni wraz z przyjęciem pod koniec X wieku chrześcijaństwa z Bizancjum przyjęli też, utworzony już dobre sto lat wcześniej przez Greków Cyryla i Metodego właśnie na potrzeby misji religijnej wśród Słowian, język, zwany przez nas staro-cerkiewno-słowiańskim. Tym bardziej iż staro-cerkiewno-słowiański, w przeciwieństwie do całkiem obcej Słowianom Zachodnim liturgicznej łaciny, był dla ówczesnych Rusinów w miarę zrozumiały. Choć oczywiście między ich mówionym językiem codziennym a ukształtowaną na podłożu gwar południowo-macedońskich języka starobułgarskiego cerkiew-szczyzną istniało wiele znaczących różnic. Przykładowo:

- w staro-cerkiewno-słowiańskim istniały jeszcze samogłoski nosowe, znaczone literami alfabetu cyrylicy **ѡ** i **Ѣ**, podczas gdy w języku staroruskim ulegały one już w X wieku odnosowieniu (denazalizacji) i, co za tym idzie, wyrazy staro-cerkiewno-słowiańskie, takie jak **дѡбѡ** czy **зѡбѡ** (por. pol. *dąb, ząb*), **пѡтъ** czy **зѡтъ** (por. pol. *pieć, zięć*) były na Rusi czytane niechybnie [dubŭ, zubŭ] i [p'atŭ, z'atŭ]²;
- wyrazom staroruskim zawierającym połączenia **-оро-**, **-ере-**, **-оло-** między spółgłoskami (np. **борода**, **верегѡ**, **волоѡ**, **молоко**) odpowiadały w staro-cerkiewno-słowiańskim wyrazy z międzyspółgłoskowymi połączeniami **-ра-**, **-рѣ-**³, **-ла-**, **-лѣ-**: **брада**, **врѣѡ**, **влаѡ**, **млѣко**;
- wyrazom staroruskim zawierającym spółgłoski **ж** i **ч** [ʒ] i [č] (np. **межа**, **внжѡ**, **ночь**, **сѣчѡ**), których ekwiwalenty polskie posiadają *dz* i *c* (*miedza, widzę, noc, świecę*), w staro-cerkiewno-słowiańskim odpowiadały wyrazy z grupami spółgłoskowymi **жд** i **шт** (**щ**) [ʒd] i [št]: **межда**, **внждаж**, **нощѡ**, **сѣщѡж**;
- formalnymi wyróżnikami rzeczowników staro-cerkiewno-słowiańskich, jakie zapożyczone zostały niegdyś przez język staroruski, są między innymi przyrostki **-гѣнѣ** (**сѣрансѣнѣ**, **шерсѣнѣ**), **-знь** (**болѣзнь**, **жизнь**) czy **-ыня** (**гордыня**, **милосѣня**);
- formalnymi wyróżnikami czasowników staro-cerkiewno-słowiańskich, jakie zapożyczone zostały niegdyś przez język staroruski, są między innymi przedrostki: **воз-** || **вог-** w funkcji właściwej wschodniosłowiańskiemu *za-* (**возгорѣтъся** = *zaporęć się*), **из-** || **ис-** w funkcji właściwej wschodniosłowiańskiemu *wy-* (**излѣтъ** = *wylitć*) czy **низ-** || **нис-** w funkcji właściwej wschodniosłowiańskiemu *s-* (**ниходитѣ** = *schoditć*);
- niewątpliwym cerkiewizmem składniowym, jaki występował zresztą wyjątkowo bodaj w najdawniejszych przekładach ksiąg biblijnych, była kon-

² Litery alfabetu cyrylicy **ѡ**, **Ѣ** (zwane jerami) oznaczały zarówno w staro-cerkiewno-słowiańskim, jak też jeszcze w staroruskim XI wieku samogłoski zredukowane: **ѡ** (jer twardy) – samogłoskę tylną bliską [u], **Ѣ** (jer miękki) – samogłoskę przednią bliską [i].

³ Litera **ѣ** (*jat*) oznaczała w staro-cerkiewno-słowiańskim i w staroruskim samogłoskę przednią, pośrednią między [a] i [e].

strukcja tzw. celownika niezależnego (dativus absolutus), na przykład *ѣжцѣ Пѣтрови ... на дворѣ* ‘gdy Piotr był ... na dziedzińcu’;

- szczególnie znaczącą część słownictwa staro-cerkiewno-słowiańskiego, jaka z biegiem wieków weszła trwale w skład rosyjskiego języka literackiego, tworzą abstrakta, na przykład *истина, мечта, порок, совесть, страдание, суета, таинство*.

Wśród zachowanych do dzisiaj zabytków dawnego piśmiennictwa ruskiego (XI–XIV wiek) najbliższe wzorcom cyrylometodiańskim (staro-cerkiewno-słowiańskim) są oczywiście pierwsze, zredagowane już nad Dnieprem czy Wołchowem utwory o treści religijnej: ewangeliarze, mineje i kazania. Choć oczywiście i do nich przenikały sporadycznie elementy żywej mowy Słowian Wschodnich. Znacznie więcej żywiołu rodzimego, ruskiego zawierają ówczesne dzieła kronikarskie, tzw. latopisy. Prawie zupełnie zaś wolne od przymieszki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego są najstarsze wschodniosłowiańskie zabytki administracyjno-prawne: tzw. *Ruska prawda* i pisma urzędowe – gramoty na pergaminie. Równoważnym, a pod pewnymi względami może nawet ważniejszym jeszcze źródłem poznania żywej, potocznej mowy owych czasów, stały się gramoty na korze brzozonej, których setki wydobyto z ziemi w trakcie badań archeologicznych prowadzonych od połowy XX wieku w Nowogrodzie Wielkim. Zdają się one świadczyć, że już w XIII stuleciu (a może i wcześniej?) sztukę czytania i pisanie (wydrapywania rylcem) posiadali tam nie tylko nieliczni zawodowi skrybowie (głównie chyba stanu duchownego), lecz i ludzie innych profesji, wywodzący się z różnych warstw społecznych⁴.

Głównym ośrodkiem stopniowego formowania się już gdzieś od końca XIV wieku języka rosyjskiego (zwanego później także wielkoruskim) stał się jednak nie Nowogród, lecz ziemie tzw. Rusi Zaleskiej, a osobiście Moskwa, do której przeniósł z Włodzimierza nad Kłazmą stolicę swojego państwa wielki książę Iwan I, zwany Kalitą. Piśmiennictwo okresu wczesnorosyjskiego (XIV–XVII wiek) różniło się od staroruskiego – ujmując rzecz najogólniej – głównie pod względem ilościowym. Podobnie jak uprzednio utwory o treści religijnej (zarówno tłumaczenia z języka greckiego, jak i pióra autorów rodzimych) pisane były ruską cerkiewszczyzną. W tekstach świeckich literatury historyczno-kronikarskiej (której szczególnie rozkwit nastąpił w XV i XVI wieku) mimo dominacji języka staro-cerkiewno-słowiańskiego widać już znaczącą przymieszkę żywej rosyjszczyzny (w tzw. *Prologu pskowskim* z końca XIV wieku znajdują odzwierciedlenie nawet typowe osobliwości lokalnej gwary), a język bardzo bliski mówionemu prezentują gramoty. Zarówno te na pergaminie, na korze brzozonej (XIV–XV wiek), jak też, z czasem coraz częściej, na papierze⁵.

⁴ Nieco później pewną ilość takich gramot odnaleźli archeolodzy w Smoleńsku, Pskowie i Starej Rusie.

⁵ Zarówno rzeczownik *бумага* (który mógł oznaczać również tkaninę bawełnianą), jak i rzeczownik *паперъ* spotykamy dopiero w tekstach z XV wieku.

Te bogate źródła materiałowe, wśród których, rzecz jasna, naczelnie miejsce przypada zespołowi trzeciemu, tj. gramotom, pozwalają stosunkowo dokładnie odtworzyć zasadnicze cechy ówczesnego języka rosyjskiego. Będą to:

Cechy fonetyczne:

- tzw. ruchome samogłoski *o* i *e*, które jeszcze w XIII wieku rozwinęły się ze staroruskich samogłosek zredukowanych (jerów) w pozycji mocnej (**ѣхнѣ**, **ѣхна...** – *сон(ъ)*, *сна...*, **конѣць**, **конѣцѣ**... – *конец(ъ)*, *конца...*);
- labializacja, tj. przejście samogłoski *e* w *o* w pozycji przed spółgłoskami niepalatalnymi (twardymi); proces ten objął zarówno pierwotne, staroruskie samogłoski *e*, jak też nowe *e*, pochodzące z jeru miękkiego, na przykład **лѣхнѣ** – *лѣн(ъ)*, **пѣхнѣ** – *пѣс(ъ)*;
- rozwój tzw. akania, czyli redukcja (przebiegająca różnie w różnych gwarach południowo-, a następnie i środkoworosyjskich) nieakcentowanych samogłosek *a*, *o* i *e*;
- stwardnienie pierwotnie palatalnych (miękkich) spółgłosek *ž*, *š* i *c*.

Cechy morfologiczne:

- zanik liczby podwójnej (dualu) w odmianie czasowników, przymiotników, zaimków i rzeczowników; pozostałością jej wśród tych ostatnich (mocno jednak zmodyfikowaną) są połączenia liczebnika *два*, *две* i zaimka *оба*, *обе* (a nadto liczebników *три* i *четыре*) z formami D. l. poj. rzeczowników wszystkich trzech rodzajów, na przykład *два человека*, *три сестры*, *четыре ведра*;
- zanik form wołacza rzeczowników;
- zanik form aorystu, imperfectu i plusquamperfectu w systemie koniugacji czasownikowej;
- ograniczenie użycia form prostych przymiotników jakościowych jedynie do funkcji predykatywnej;
- zanik form enklitycznych zaimków osobowych i zwrotnego.

Wyzwolona ostatecznie w drugiej połowie XV stulecia z trwającego dobrze ponad 200 lat jarzma tatarskiego⁶ Rosja (bo taką oficjalną nazwę przybrało wówczas Państwo Moskiewskie) była już w stanie nawiązywać samodzielne kontakty zagraniczne. A więc przede wszystkim z prawosławnymi Słowianami bałkańskimi. To właśnie dzięki aktywnej działalności uczonych bułgarskich oraz serbskich, jacy jeszcze przed inwazją turecką na Bałkany znaleźli schronienie w Moskwie, nastąpił w ówczesnym piśmiennictwie rosyjskim (oczywiście głównie religij-

⁶ Z owego okresu przetrwały do dziś w języku rosyjskim dziesiątki orientalnych pożyczek słownikowych, takich jak *алмаз*, *алтын*, *базар*, *деньга*, *казна* czy *ясыр*. Niewątpliwą kanką z języka najeźdźców tatarskich są też analityczne formy stopnia najwyższego przymiotników typu *самый хороший*.

nym) nawrót do wzorów cyrylometodiańskich, który w nauce zyskał miano „drugiego wpływu południowosłowiańskiego”.

Na północy (głównie za pośrednictwem podbitego w 1478 roku Nowogrodu Wielkiego) utrzymywała Rosja kontakty ze Szwecją i krajami niemieckimi, a na zachodzie z państwem polsko-litewskim. Oddziaływanie niemieckie na język rosyjski, ledwo zauważalne pod koniec XVII wieku, nasiliło się znacznie dopiero w stuleciach następnych, natomiast oddziaływanie polszczyzny na rosyjski, zauważalne już pod koniec XV stulecia, apogeum swoje osiągnęło w wieku XVII. Do dziś w rosyjskim języku literackim funkcjonuje dobrze ponad tysiąc wyrazów przejętych z języka polskiego lub za jego ewidentnym pośrednictwem.

W pochodzącym z początku XVII wieku (1605–1606) rękopiśmiennym dziele polemicznym zachodnioruskim (ukraińskim) *Пересторога зъло потребная... православнымъ христіаномъ...* czytamy:

Кождый православный христіанине, потреба того, абысь вѣдаль... [że przodkowie nasi] з' Кгрєциі приняли вѣру христіанскую... И такъ были великіе ревнители, иж' много з' великимъ коштомъ церквей и монастырей намуrowали... леч', што было напотребнѣшое, школь посполитыхъ не фундовали. И так' то зашкодило панству рускому вельми, же не могли школь и наукъ посполитыхъ разширяти и оныхъ не фундовано...⁷

Anonimowy autor *Przestrogi*, który, rzecz oczywista, nie mógł nic wiedzieć o nowogrodzkich gramotach na korze brzoźowej, nie nadto miął się z prawdą. Dostępne nam dzisiaj źródła do dziejów Słowiańszczyzny Wschodniej nie podają bowiem żadnych bezpośrednich informacji o szkołach na Rusi przed końcem XVI wieku⁸. Jedynie w pochodzących z XIV i XV stulecia żywotach prawosławnych ruskich świętych znaleźć można wzmianki o tym, że ich bohaterowie rozpoczęli naukę „gramoty” w siódmym roku życia. A jedna z miniatur św. Sergiusza Radoneskiego zawiera w tle sylwetkę (jak się można domyślać) nauczyciela z grupką uczniów⁹. Najpewniej przecież w umiejętności czytania i pisania (bo do tego rzecz się głównie sprowadzała) kształcono wówczas przede wszystkim kandydatów do stanu duchownego.

Pierwsze zauważalne w tym zakresie zmiany przyniosło Rosji dopiero stulecie następne. Ale i to nie od razu. Nieliczne siedemnastowieczne moskiewskie szkoły o poziomie wyższym od elementarnego, o których istnieniu już coś wiadomo (lutańska w Niemieckiej Słobodzie od 1621 roku, grecka przy Czudowskim monasterze od 1631 roku czy Rtiszczewowska przy Andrejewskim monasterze od lat sześćdziesiątych XVII wieku) nie były w stanie wykształcić na odpowiednim poziomie dostatecznie licznej i wpływowej grupy ludzi, którzy chcieliby i mogli

⁷ *Хрестоматія давньої української літератури*, Київ 1967, s. 156–157.

⁸ Wówczas bowiem zaczyna się rozwój szkolnictwa na ziemiach zachodnioruskich w granicach Rzeczypospolitej.

⁹ Б.А. Рыбаков, *Просвещение*, w: *Очерки русской культуры XIII–XIV веков*, t. 2, Москва 1970, s. 156–157.

rozвивać własne piśmiennictwo na wzór europejski i wprowadzać do literatury język rosyjski. A o wyjazdach młodzieży za granicę dla pobierania tam nauki nawet mowy być nie mogło. Należy przy tym jeszcze mieć na uwadze, że jedyna przez wiele lat drukarnia w całym państwie – moskiewski *Печатный двор*¹⁰ – znajdowała się pod ścisłym nadzorem patriarchy, służyła w zasadzie potrzebom Cerkwi Prawosławnej i w całym XVII wieku wytłoczono w niej tylko siedem książek o tematyce świeckiej. Trzy z nich: *Учение и хитрость ратнаго строения пѣхотныхъ людей* (1647), *Уложение царя Алексія Михайловича* (1649) i *Уставная грамота о пошлинахъ* (1654) zredagowane zostały na wyraźne polecenie carskie w rosyjskim języku kancelaryjnym.

Istotne innowacje w systemie oświaty, warunkujące przyszłe zmiany w charakterze języka pisanego (przede wszystkim literackiego) nastąpiły dopiero pod sam koniec stulecia. W 1682 roku ogłoszony został przywilej akademicki (*Академическая привилегія*), określający zadania uczelni wyższego typu, a pięć lat później przy Zaikonospaskim monasterze rozpoczęła działalność Słowiano-Greko-Łacińska Akademia, pierwsza w etnicznej Rosji szkoła, której absolwenci byli już w stanie nawiązywać kontakty z europejską nauką. Jednakże jeszcze na przełomie XVII i XVIII wieku sytuacja językowa w Rosji nie uległa żadnym istotniejszym zmianom. Świadczy o tym dobitnie cytowana przez Henryka Wilhelma Ludolfa opinia samych ówczesnych Rosjan, wedle których „mówić należy po rosyjsku, a pisać po cerkiewnosłowiańsku”¹¹.

Nowe zawitało do Rosji już w pierwszych latach panowania cara Piotra I, nazwanego przez potomków Wielkim: W 1703 roku zaczyna wychodzić w Moskwie pierwsze czasopismo, „Вѣдомости”, rok później opuszcza prasę drukarską *Лѣѣиконъ трехъязычный сирѣчь реченій славенски^x, еллиногречески^x и латински^x сокровище...* Fiodora Polikarpowa-Orłowa (około 1670–1731), a jeszcze kilka lat później powołane zostają do życia pierwsze specjalistyczne szkoły wojskowe: matematyczno-nawigacyjna, artyleryjska, medyczna i chirurgiczna, kształcące – przy braku innych – częściowo także kadry służb cywilnych. Również i hierarchowie Cerkwi Prawosławnej zaczynają zakładać przy swoich siedzibach seminaria duchowne. Powstają pierwsze większe księgozbiory prywatne, na przykład Teofana Prokopowicza (1861–1736) – liczący ponad trzy tysiące woluminów czy Wasilija Golicyna (1643–1714) i Andreja Ostermana (1686–1747) – każdy liczący ponad dwa tysiące woluminów. Ukazem carskim z 1710 roku wprowadzony został do stosowania w drukach i pismach świeckich zmodyfikowany (m.in. już bez ω, ѷ, Ɑ) alfabet cyrylicki, zwany potocznie *graždanką*.

¹⁰ Publikacje drukarni kijowskiej Ławry Pieczarskiej, która w 1664 roku znalazła się już w granicach Państwa Moskiewskiego, były, jako podejrzane o błędy papistowskie, bardzo źle widziane przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną.

¹¹ „...apud illos dicitur: loquendum est russice et scribendum est slavonice...” Henrici Wilhelmi Ludolfi grammatica russica quae continet non tantum praecipua fundamenta russicae linguae verum etiam manductionem quaendam ad grammaticam slavonicam. Oxonii 1696 (Praefatio, pg. 3).

W 1725 roku, roku śmierci Piotra I, rozpoczyna w Petersburgu działalność Imperatorska Akademia Nauk, a przy niej wkrótce i akademickie gimnazjum. Profesor elokwencji owej szkoły Wasilij Trediakowski (1703–1769) – mierny poeta, lepszy prozaik – upamiętnił się szczególnie swoimi badaniami nad językiem ojczystym. Jego opublikowana w 1748 roku pod nieco mylącym tytułem rozprawa *Разговоръ... объ орфографіи...* zawiera pierwszy, bardzo osobliwy, ale też (przynajmniej partiami) bardzo wnikliwy opis żywego języka rosyjskiego XVIII wieku. Jednakże nie on, ani interesujący się również problemami doskonalenia języka poeta i tłumacz Antioch Kantemir (1708–1744), lecz dopiero chemik i fizyk (absolwent niemieckich uczelni w Marburgu i Freibergu) Michaił Łomonosow (1711–1765) oddziałał w sposób istotnie znaczący na dalszy rozwój literackiej rosyjszczyzny. A oddziałał trojako: swoją, wydaną w 1757 roku gramatyką języka ojczystego, opublikowaną w tymże samym roku rozprawą *О пользѣ книгъ церковныхъ въ Россійскомъ языкѣ*, a wreszcie pracami naukowymi tudzież utworami poetyckimi, w których starał się realizować praktycznie swoje teoretyczne poglądy na naturę rosyjskiego języka literackiego.

Zdaniem Łomonosowa cerkiewszczyzna, która przez minione wieki pełniła z powodzeniem funkcję języka literackiego Słowian prawosławnych, nie była już w jego czasach zdolna sprostać samodzielnie temu zadaniu i, co za tym idzie, powinna być (choć w różnym stopniu) uzupełniana elementami struktury żywego języka mówionego. Toteż w gramatyce swojej starał się on zachować przede wszystkim te elementy fonetyki, morfologii i leksyki cerkiewnej, które były dobrze znane współczesnym jemu kulturalnym Rosjanom i stosowane przez nich w praktyce. W rozprawie zaś *О korzyściach з книгъ церкiewныхъ...* adaptował do lokalnych warunków, znaną już średniowiecznym filologom europejskim, teorię o trzech stylach (typach) językowej wypowiedzi.

W stylu wysokim, jak pisze tam Łomonosow,

составляться должны Героическія Поэмы, Оды, прозаичныя рѣчи о важныхъ матеріяхъ... Симъ штилемъ преимуществуетъ Россійскій языкъ передъ многими нынѣшними Европейскими, пользуясь языкомъ Славянскимъ изъ книгъ церковныхъ...

Stylem średnim zaleca się:

писать всѣ театральныя сочиненія, въ которыхъ требуется обыкновенное человеческое слово къ живому представлению дѣйствія... Стихотворныя дружескія письма, сатиры еклоги и элеги сего штиля больше должны держаться. Въ прозѣ предлагать имъ пристойно описанія дѣлъ достопамятныхъ и учения благородныхъ.

W niskim stylu pisać należy:

комедіи, увеселительныя епиграммы, пѣсни; въ прозѣ дружескія письма, описаніе обыкновенныхъ дѣлъ.

W stylu średnim używać należy słownictwa wspólnego cerkiewszczyźnie i językowi rosyjskiemu, można doń też wprowadzać wyrazy z języka potocznego, ale oczywiście nie wulgaryzmy, jak również, lecz bardzo oględnie, mniej znane cerkiewizmy. W stylu niskim cerkiewizmy są absolutnie niedopuszczalne. Stosowane tu być powinno wyłącznie potoczne słownictwo rosyjskie, a nawet wyrazy i zwroty gwarowe.

Warto przy okazji zwrócić uwagę, że Łomonosow, który usilnie przestrzegał swoich czytelników przed wprowadzaniem do tekstów pisanych wyrazów z języków obcych, sam w przytoczonych wyżej cytatach bynajmniej od nich nie stroni. Prawda, przypuszczać można, że genetyczne grecyzmy (*ода, поэма, проза, еклога, элегія* czy *эпиграмма*) traktował on jako składniki najszerzej rozumianego języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, a bytujące już przeważnie od dłuższego czasu w języku rosyjskim zapożyczenia z polskiego (lub przez polski): *важный, комедія, матерія, пристойно, прозаичный, театральный* czy *фамиллярный*, jako naturalne składniki mowy ojczystej. Jedynie *итиль* swoją spółgłoską inicjalną zdradza tu wyraźnie obce, niemieckie pochodzenie. Ale właśnie ten rzeczownik (ekwiwalent wcześniejszego łacińsko-polskiego *стиль*) służyć może jako przykład skłonności typowej osobom, którym dane już było przebywać za granicą, do wzbogacania języka ojczystego świeżymi zapożyczeniami.

Druga połowa XVIII wieku, choć nie zmniejszyła w sposób zauważalny wpływów niemieckich¹², powiększyła wyraźnie oddziaływanie języka francuskiego na rosyjszczyznę literacką. Znalazło ono swój wyraz nie tylko w bezpośrednich zapożyczeniach leksykalnych, lecz także w kalkach nadsekwańskich wyrazów i zwrotów.

Pisarzem, który już pod sam koniec owego stulecia wpłynął znacząco na dalszy rozwój rosyjskiego języka literackiego, stał się Nikołaj Karamzin (1766–1826). Jego „nowy styl” (*новый слог*), wzorowany na języku prozy literatur zachodnioeuropejskich, miał zachęcać rodaków, aby, poniechawszy ciężkiej i nie wszystkim już dostatecznie zrozumiałej cerkiewszczyzny, tak pisali, jak mówią, i tak mówili, jak piszą. To właśnie jemu zawdzięcza język rosyjski liczne wyrazy (np. *будущность, влюбленность, промышленность, общепольный, достопамятный, усовершенствовать*), które funkcjonują w nim do dzisiaj. I choć nie wszystkie propozycje wzbogacenia struktury morfologicznej języka, jakie znaleźć można w utworach tego pisarza (np. stopniowanie imiesłówów), zyskały uznanie współczesnych mu filologów, to przecież niektóre jego innowacje wprowadzili oni już jako obowiązkową normę do swoich gramatyk, na przykład Aleksander Wostokow (1831) czy Nikołaj Grecz (1834).

¹² Głównie oczywiście leksykalnych, lecz nie tylko. To właśnie wówczas pojawiają się masowo w języku rosyjskim czasowniki na *-ировать*, wypierające nierzadko przejęte wcześniej z polskiego czasowniki na *-овать* (np. *администровать* → *администрировать, деградовать* → *деградировать, легитимовать* → *легитимировать*). Nadto swobodne wcześniej przydawki przymiotne stabilizują się na wzór niemieckich przed wyrazami określanymi.

Zdecydowanych przeciwników znalazł natomiast ten gładki salonowy język wśród licznych, a zagorzałych wielbicieli świętej cerkiewszczyzny, którzy, zgromadzeni w stowarzyszeniu *Бесѣда любителей россійскаго слова*, podjęli pod wodzą Aleksandra Szyszkowa (1754–1841) walkę na pióra z libertyńskimi okcydentalistami. Ich ataki na Karamzina, a następnie na jego gorącego zwolennika, poetę Wasilija Żukowskiego (1783–1852) spowodowały, że i przyjaciele tego ostatniego, zgromadzeni w towarzystwie literackim *Арзамас*, nie pozostali im dłużni w odpowiedzi. Ów papierowy pojedynek trwał blisko pięć lat i pewnie skończyłby się remisem, gdyby najmłodszy członek *Арзамасу*, Aleksander Puszkina (1799–1837) nie rozstrzygnął go trwale na swoją i współczesnego języka literackiego korzyść.

Okres nowszy

Na pytanie, jak Puszkina, ten młody człowiek, który żył zaledwie 38 lat, potrafił dokonać rzeczy tak wielkich, można by odpowiedzieć najkrócej: dzięki nieprzeciętnemu talentowi. Ale czy tylko? Z całą pewnością nie. Znaczną rolę odegrało tu środowisko, które go ukształtowało, i tradycje literackie, do których mógł nawiązać. A więc gruntowne wykształcenie humanistyczne w elitarnym liceum carsko-sielskim, wieloletnia przyjaźń i współpraca z Władimirem Dalem (1801–1872), przyszłym autorem monumentalnego słownika żywego języka rosyjskiego, jak też twórczość piśmiennicza czy to Wasilija Żukowskiego, czy, osobliwie, Iwana Kryłowa (1769–1844), z której mógł czerpać wzory. Wszystko to zaś połączone było z nieustającą, a usilną pracą nad udoskonaleniem języka własnej wypowiedzi artystycznej – wypowiedzi, która harmonijnie kojarzyła styl salonowy karamzinistów z poetycko przetworzonym językiem potocznym, a także z niezbędnymi dla podniesienia ekspresji elementami języka cerkiewnosłowiańskiego.

Drogą wytyczoną przez Puszkina poszli dwaj inni, nieco młodszy, choć bliscy mu rangą swoich osiągnięć literackich pisarze rosyjscy: Michaił Lermontow (1814–1841) i Nikołaj Gogol (1809–1852). Pierwszy głównie w poezji, drugi w prozie. Ich przykład i autorytet przyczynił się do stabilizacji podstawowych norm współczesnego rosyjskiego języka literackiego. Nie znaczyło to, rzecz jasna, że wśród najbardziej aktywnych użytkowników literackiej rosyjszczyzny zapanowała natychmiast całkowita zgoda poglądów na jej naturę i kierunki dalszego rozwoju. Obok tradycjonalistów, broniących praw języka cerkiewnoslawyjskiego, działali tam też „zapadnicy”, głoszący potrzebę wzbogacania jej słownictwem i frazeologią zachodnioeuropejską. Zarówno wśród tych pierwszych, jak też osobliwie wśród drugich trafiali się „narodnicy” – zwolennicy sięgania do zasobów leksyki gwarowej. Ich praktyczna rywalizacja sprzyjała zasadniczo dalszemu naturalnemu rozwojowi i bogaceniu się języka wypowiedzi literackiej.

XX wiek

Rewolucja bolszewicka, która w sposób radykalny przekształciła struktury społeczne i system polityczny Rosji, nie naruszyła w niczym zasadniczych struktur jej języka. Przeprowadziła natomiast zaraz na wstępie modyfikację jego szaty graficznej, alfabetu i niektórych zasad pisowni. Dekretem Rady Komisarzy Ludowych z 10 października 1918 roku wprowadzone zostały w życie, opracowane już sześć lat wcześniej przez specjalną komisję Akademii Nauk, nowe przepisy ortograficzne. Nakazywały one:

- zastąpić literę *ѣ* przez *e*;
- zastąpić literę *ѳ* przez *ф*;
- zastąpić literę *ѣ* przez *и*;
- usunąć literę *ѣ*, pisaną dotychczas na końcu wyrazów z wygósem spółgłoskowym twardym, a także wewnątrz wyrazów złożonych;
- przedrostki kończące się na *з-* (np. *уз-*, *раз-*, *без-*) pisać z końcowym *-с* przed morfemami, rozpoczynającymi się spółgłoskami bezdźwięcznymi;
- w D. i B. l. poj. przymiotników, imiesłowów i zaimków zamiast dotychczasowych końcówek *-аго*, *-яго* pisać *-ого*, *-его*;
- w M. i B. l. mn. przymiotników, imiesłowów i zaimków zamiast dotychczasowych końcówek *-ья*, *-ія* pisać *-ые*, *-ие*;
- w M. l. mn. r. żeńskiego zamiast *онѣ* pisać *они*;
- w r. żeńskim zamiast *однѣ*, *однѣхъ*, *однѣми* pisać *одни*, *одних*, *одними*;
- w D. i B. l. poj. zaimka trzeciej osoby r. żeńskiego zamiast *ея* pisać *ее*.

W nowym, postępowym ustroju, w państwie robotników i chłopów istotnym przeobrażeniom musiało też ulec dotychczasowe słownictwo społeczno-polityczne. Wyszły z użycia (choć pozostały w słownikach jako historyzmy) takie rzeczowniki, jak: *государь*, *господин*, *лакей*, *губернер*, *губерния*, *земство*, *охранка*, a upowszechniły się na przykład: *товарищ*, *большевик*, *милиционер*, *пионер*, *субботник*, *перестройка*, *чрезвычайка*. W sposób szczególny wzbogaciły język epoki radzieckiej bardzo liczne abrewiatury – sylabowce, na przykład: *госплан*, *комсомол*, *партбюро*, *профсоюз*, *рабфак* czy *трудодень* oraz literowce, na przykład: *КПСС* (Коммунистическая Партия Советского Союза), *МГУ* (Московский Государственный Университет), *НКВД* (Народный Комиссариат Внутренних Дел) i *вуз* (высшее учебное заведение), *дот* (долговременная огневая точка) czy *нэп* (новая экономическая политика).

Pełna likwidacja analfabetyzmu i upowszechnienie oświaty zarówno przez szkoły, jak też przez środki masowego przekazu spowodowały, że współczesny rosyjski język literacki stał się narzędziem codziennej komunikacji na całym nieomal terytorium ZSRR, a na ziemiach etnicznie rosyjskich przyczynił się do zanikania miejscowych gwar ludowych. Naturalnie i w nim samym w ciągu ostatniego stulecia zachodziły godne odnotowania zmiany: jego system fonetyczny uległ zauważalnym wpływom pisowni, a do jego leksyki wniknęły nie tylko dialektyzmy (i wulgaryzmy) czy zapożyczenia z języków innych narodów ZSRR,

lecz też – osobiwie już w XXI wieku – spora grupa anglicyzmów. Rozpad zaś Związku Radzieckiego (i zastąpienie w herbie państwowym czerwonej pięcioramiennej gwiazdy czarnym dwugłowym orłem bizantyjskim) spowodował, iż pewne wyrazy, które do niedawna wegetowały wyłącznie w leksykonach, wróciły bądź wracają do codziennego obiegu.

Podjęte przez Łomonosowa w połowie XVIII wieku studia nad językiem rosyjskim znalazły rychło licznych kontynuatorów, którzy pogłębiali i poszerzali jego badania. Do najważniejszych publikacji traktujących o współczesnym (w szerokim tego słowa znaczeniu) rosyjskim języku literackim zaliczyć wypadnie prace:

Алексей А. Шахматов, *Очерк современного русского языка*, Москва 1927, 1941;

Леонид А. Булаховский, *Курс русского литературного языка*, Киев 1935;

Виктор В. Виноградов, *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Москва 1947, 1972;

Грамматика современного русского языка, Наталия Ю. Шведова (ред.), Москва 1970.

Do najważniejszych publikacji poświęconych gramatyce historycznej języka rosyjskiego należą:

Алексей И. Соболевский, *Лекции по истории русского языка*, Санктпетербург 1888, 1907;

Алексей А. Шахматов, *Курс истории русского языка*, Санктпетербург 1909;

Леонид А. Булаховский, *Курс русского литературного языка (исторический комментарий)*, Киев 1937, 1953;

Петр С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1953.

Do najważniejszych publikacji poświęconych historii rosyjskiego języka literackiego należą:

Александр И. Ефимов, *История русского литературного языка*, Москва 1967;

Борис А. Ларин, *Лекции по истории русского литературного языка*, Москва 1975;

Никита А. Мещерский, *История русского литературного языка*, Ленинград 1981.

Jakkolwiek dzieje nowożytnej leksykografii rosyjskiej sięgają samych początków XVIII wieku, a pierwszy obszerny, sześciotomowy *Словарь Академии Российской* opublikowany został w latach 1789–1794, to przecież dla nas istotną praktyczną wartość posiada dopiero wspomniany już wyżej słownik Włodzimierza Dala. Oczywiście przede wszystkim dlatego, że w swoich czterech tomach, obejmujących łącznie ponad 200 tysięcy wyrazów hasłowych, zawarł on – obok olbrzymiej ilości słów z języka potocznego i gwar ludowych – cały nieomal dorobek wcześniejszego słownictwa rosyjskiego. Ale także i z tej racji, że dzięki

licznym reedycjom jest on u nas dostępny w każdej bodaj bibliotece slawistycznej¹³.

Kolejnym, bardzo znaczącym osiągnięciem dziewiętnastowiecznej leksykografii rosyjskiej stały się, przygotowane do druku przez córkę zmarłego w 1880 roku profesora Uniwersytetu Petersburskiego Izmaïła Srezniewskiego, trzytomowe *Материалы для словаря древнерусского языка* (Петербург 1893–1903, reedycje radzieckie: Москва 1958 i 1989). W dziele tym obok staroruskich i starorosyjskich wykorzystano też niektóre zabytki piśmiennictwa zachodnioruskiego (starobiałoruskiego i staroukraińskiego).

Wyjąwszy Aleksandra Preobrażenskigo *Этимологический словарь русского языка* (Москва 1910–1918, wydanie 2. uzupełnione, Москва 1958) i opracowany pod redakcją Dmitrija Uszakowa *Толковый словарь русского языка* (Москва 1935–1940) wszystkie znaczące dwudziestowieczne rosyjskie publikacje leksykograficzne zaczęły się pojawiać dopiero po II wojnie światowej. Oto najważniejsze z nich:

Словарь современного русского литературного языка, I–XVII, Москва–Ленинград 1950–1965;

Словарь языка Пушкина, I–IV, Москва 1956–1961;

Словарь русских народных говоров, I–..., Москва–Ленинград 1965–...;

Словарь русского языка XI–XVII вв., I–..., Москва 1975–...;

Словарь русского языка XVIII века, I–..., Ленинград 1984–...;

Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, I–IV, Москва 1986–1987¹⁴;

Словарь древнерусского языка XI–XIV вв., I–..., Москва 1988–...;

Толковый словарь русского языка конца XX в., Санкт-Петербург 1998.

Rosyjskie słownikarstwo historyczne XXI wieku zainicjował:

Словарь обиходного русского языка XVI–XVII вв., I–..., Санкт-Петербург 2004–...

Wiele istotnych, podstawowych informacji o współczesnym języku rosyjskim, o jego początkach i rozwoju, jak też o studiach nad nim zawiera wydana w Moskwie w 1979 roku jednotomowa encyklopedia *Русский язык*.

¹³ *Толковый словарь живого великорусского языка* (I–IV), Москва 1863–1866; wyd. II, 1880–1882. Wydanie trzecie tego dzieła (1903–1909) zostało gruntownie przeredagowane i wzbogacone znaczną liczbą nowych wyrazów hasłowych przez ówczesnego profesora Uniwersytetu Petersburskiego Jana Niecisława Baudouina de Courtenay.

¹⁴ Jest to, dokonany przez O.N. Trubaczowa i zaopatrzone przezeń licznymi uzupełnieniami, przekład dzieła niemieckiego slawisty Maxa Vasmera, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1950–1958.

WYBRANE CECHY CHARAKTERYSTYCZNE JĘZYKA ROSYJSKIEGO

Cechy fonetyczne:

- akanie, polegające na wymawianiu po twardych spółgłoskach zamiast nieakcentowanych [a] i [o] jednakowej samogłoski zredukowanej: [ã] – w sylabach bezpośrednio przedakcentowych oraz [ə] – w sylabach dalszych przed akcentem lub poakcentowych, na przykład: *голова* [gəłává], *голову* [góləvɯ], *сковорода* [skəvərɔdá], *сковороды* l. mn. [skóvərədy]¹⁵;
- zachowanie dawnej miękkości spółgłosek [č], [r’], [t’], [d’] oraz obecność miękkiego [š’:] zapisywanego na różne sposoby, por. na przykład: *щука* [š’:úkə], *счастье* [š’:ást’je], *извозчик* [izvó š’:ik], *мужчина* [mu š’:ína];
- zachowanie miękkości wargowych spółgłosek wygłosowych [p’], [f’], [m’], na przykład: *степь*, *голубь*, *кровь*, *любовь*, *семь*, *восемь*;
- obecność wargowo-zębowego [v] i opozycji [v]:[f], na przykład: *любви* [l’ubv’i] : *любовь* [l’ubóf’]. Rosyjskie [v] znajduje się na pograniczu sonornych i obstruentów – podlega ubezdźwięcznieniu regresywnemu, ale samo nie powoduje udźwięcznienia poprzedzających bezdźwięcznych obstruentów, na przykład *твой* [tvoi], *свой* [svoi], *ответ* [ətv’ét].

Cechy morfologiczne:

- brak specjalnej formy wołacza, por. *женщина!* *мужчина!* *гражданин!* *девушка!*;
- kategoria żywotności (*одушевлённость/неодушевлённость*); objawia się poprzez formę B. l. mn. (= D. l. mn.) rzeczowników wszystkich rodzajów, na przykład *вижу*: *мальчиков*, *парней*, *девушек*, *баб*, *коров*, *лошадей*, *коней*, *собак*, *мух*, ale *вижу*: *столы*, *дубы*, *окна*, *деревья*, *парты*, *книги*¹⁶;
- końcówka *-á* w M. l. mn. r. męskiego, na przykład *дома*, *бока*, *берега*, *вечера*, *глаза*, *края*, *профессора*, *города*; w gwarach pół.-ros.: *степя*, *полцадя*, *деревня* (r. żeński); w języku ukraińskim sporadycznie *вуса*, *рукава*, ewentualnie w rzeczownikach zbiorowych *хліба*, *вівса*, *очерета*, *ліса*, *голоса*;

¹⁵ Por. artykuł *Язык бiałорускі* w niniejszym tomie.

¹⁶ Podobnie jest obecnie w białoruskim języku literackim, na przykład: *бачу аленяў, кароў, мышэй, цялят*. W języku ukraińskim i wielu gwarach białoruskich zasadniczo wyróżniają się fleksyjnie w B. l. mn. tylko rzeczowniki osobowe r. męskiego (podobnie jak w polskim), np. ukr. *бачу синів, матерів, гостей, п’яниць*, ale *пасти воли, коні, корови, поросята* i brus. dial. *ганю валы, коні, быкі, каровы, цяляты*. Natomiast w l. poj. wszystkie języki wschodniosłowiańskie (a także na przykład polski) zgodnie odróżniają rzeczowniki r. męskiego żywotne od nieżywotnych, np. ros. *вижу мальчика, парня, коня, петуха, жука*, ale *стол, дом*; ukr. *бачу хлопця, батька, коня, kota, півня, жука*, ale *стіл, дім* i brus. *бачу хлапца, каня, ката, пеўня, жука*, ale *стол, дом*.

- po liczebnikach 2, 3 i 4 rosyjskie rzeczowniki przybierają formę D. l. poj.; świadczy o tym końcówka i miejsce akcentu, na przykład: *два столá, три мужикá, три сестры́, четыре брата́, три окнá, два ведра́*, ale *два рядá, шагá, часá, шарá* (choć *из р'яда вон выходящий* ‘zupełnie wyjątkowy, nadzwyczajny’, *ни шагу вперед, до часу ночи, с часу на час*)¹⁷;
- rosyjskie rzeczowniki zakończone na *-ка, -га, -ха* wyrównały w formach C. i Msc. l. poj. temat, wprowadzając na powrót tylnojęzykowe spółgłoski, na przykład: strus. *руцѣ, нозѣ, сосѣ*, ros. *руке, ноге, сохе* (ale w ukr.: (на) *руці, нозі, старусі, мусі, дорозі* i brus. (на) *руцэ, назе, у шапцы, кнізе, мусе* // *Рыба ў рацэ ды не ў руцэ*);
- podobny proces wyrównania tematu zaszedł w formach Msc. l. poj. r. męskiego i nijakiego, na przykład: strus. (о) *пирозѣ, человецѣ, слусѣ, усѣ*, ros. (о) *пирозе, человеке, слухе, (в) ухе* (ale w ukr. *в році, в дусі, на порозі, у віці* i brus. *на парозе, у гаросе, у вусе*);
- przyrostek *-онок*, za pomocą którego tworzy się całą kategorię rzeczowników zdrobniałych, oznaczających najczęściej młode zwierzęta lub osoby, na przykład: *цыплёнок, телёнок, медвежонок, лисёнок, зайчонок, волчонок* (wyjątek stanowi jedynie *дитя – дитяти*, chociaż *ребёнок*)¹⁸;
- rozbieżność między pisownią i wymową końcówki D. l. poj. *-ого* przymiotników (także zaimków), którą w zależności od akcentu wymawia się jak [-vó] lub [-və], na przykład: *добрóго* [dóbrəvə], *большóго* [bəlšóvə], *хорóшего, моего, его, того* (ukr. *того, кого, нашого, доброго, білого* i brus. *каго, вашага, майго, добрага, сіняга* – zachowują kontynuuant dawnego *g – h*);
- osobliwe formy stopniowania przymiotników:
 - forma stopnia wyższego (nieodmienna): *он старше меня, она умнее (поумнее) тебя, брат лучше сестры, лето короче зимы*;
 - forma opisowa stopnia najwyższego: *самый хороший, самый весёлый*;
 - forma nieodmienna stopnia najwyższego: *дороже всех, всего, лучше всех, всего*;
 - brak form z prefiksem *наи-*, z nielicznymi wyjątkami, na przykład *наилучший, наибольший*;

¹⁷ W ukr. i brus. mamy tu M. l. mn., chociaż akcent może być zachowany z dawnej liczby podwójnej, por. ukr. *два с'ини* (l. mn. *син'и*), *брати* (*брат'и*), *стóли* (*стол'и*), *вóли* (*вол'и*), *дві бáби* (*бáб'и*), *два відра́* (*в'ідра*) i brus. *два дам'ы, тры стал'ы*.

¹⁸ W ukr. dawna odmiana na *-єт-* to kategoria żywa i dynamiczna, por. *дитя – дитяти* (ale N. *дитям*), *ягня – ягняти, теля – теляти, каченя – каченяти*, nawet *горня – горняти*. W brus. stare formy współlistnieją z nowymi, por. *дзіця – дзіцяці, ягня, кураня* ‘kurczę’, *выўча/ваўчаня, дзяўча, свінча* ‘prosię’, *парася*, ale obok tego *цялэ – цяля, парасэ – парася, ваўчанэ – ваўчаня, дзіцэ – дзіця* – według *сяло – сяла, акно – акна*. W l. mn. wszystkie języki wschodniosłowiańskie utrzymały dawny temat, por. ros. *жеребята, телята, цыплята, мышата, волчата, гусята*.

- formy D. i B. 1. poj. zaimków osobowych i zwrotnego: *меня, тебя, себя* (por. ukr. *мене, тебе, себе* i brus. *мяне, цябе, сабе*);
- końcówka 3. osoby cz. terażniejszego 1. poj. i mn. *-t*, na przykład: *несёт, берёт, носит, просит, ест, даст, несут, берут, носят, просят, едят, дадут* (por. ukr. *несе, бере, носить, просить, їсть, дасть, несуть, беруть, носять, просять, їдять, дадуть* i brus. *нясе, бярэ, кажа, носіць, просіць, есць, дасць, нясуць, бяруць, носяць, просяць, ядуць, дадуць*);
- formy trybu rozkazującego kontynuujące staroruskie formy 2. i 3. osoby 1. poj.: *бери, ходи* oraz 1. mn. 1. osobu *берѣмъ, ходимъ* i 2. osobu *берѣте, ходите*:
 - w języku rosyjskim uogólnił się temat trybu rozkazującego II koniugacji, obecnie na przykład: *бери, ходи – берите, ходите*, podczas gdy w ukraińskim zaplanował temat I koniugacji ze zmianą fonetyczną *ě > i*: *бери, ходи – берімо, ходімо – беріть, ходіть*; w białoruskim mamy stanowisko pośrednie: *бяры, хадзі – бярэм, хадзем (I) – бярыце, хадзіце (II)*;
 - w rosyjskim zniknęła dawna specjalna forma 1. osoby 1. mn. trybu rozkazującego, zamiast której używa się obecnie najczęściej 1. os. 1. mn. formy dokonanej cz. terażniejszego przyszelego, na przykład: *понесѣм! пойдѣм!* lub *несѣмте! пойдѣмте!* *поедѣмте в город! споемте друзья! давайте споем!* (z odpowiednią intonacją), a także niekiedy formy cz. przeszłego dokonanego, na przykład: *пошли! пошѣл вон! поехали! взяли!*;
 - w rosyjskich formach imperatywu obserwujemy proces wyrównywania tematu, na przykład: *бегу! бегите!, неки! неките!, помога! помогайте!, стерегу! стерегите!* (w ukr.: *поможу – поможімо – поможіть!*, *печи – печімо – печіть!*, *біжу – біжімо – біжіть!* i w brus.: *пячы – пячэм – пячыце!*, *памажы – памажэм – памажыце!*, *бяжы – бяжэм – бяжыце!*);
 - formy opisowe 3. osoby tworzone są z pomocą partykuł *пусть, пускай*, na przykład *пусть он расскажет, пускай она принесет*;
 - – formy bezokolicznika w języku rosyjskim:
 - bezokolicznik zachowuje sufiks *-ti* tylko pod akcentem, na przykład: *нести, идти, везти, расти, трясти, сойти*; jeśli natomiast akcent pada na temat następuje redukcja końcowego *-i*, na przykład: *писать, читать, знать, дать, быть, играть*¹⁹;
 - bezokoliczniki o temacie na spółgłoskę tylnojęzykową (np. psł. **sěk-ti*) mają postać *сечь, мочь, стрічь, беречь, течь, жечь, печь, лечь* (w ukr.: *сікти, могли, бігти, пекти, волокти, лягти, берегти*,

¹⁹ W ukr. końcowe *-ti* utrzymuje się niezależnie od akcentu, na przykład *нести, терти, їсти, сісти, ходити, писати, бути*, a formy typu *ходить, гулять, любить* są używane w stylu artystycznym i potocznym. W brus.: *несці, памерці, есці, класці*, ale *знаць, памагаць, ваяваць, чытаць*.

текти i w brus.: *магчы, легчы, бегчы, стрыгчы, сцерагчы, але пячы, сяч'ы, цячы, валачы*);

- formy czasowników zwrotnych: w języku rosyjskim systematycznie różni się pełną formę *-ся* po spółgłosce i po [j] od formy skróconej *-сь* po samogłosce, na przykład *моешь – моешься, мыл – мылся, мыть – мыться, мой – мойся, моющийся, але мою – моюсь, мыли – мылись*²⁰;
- bogactwo imiesłowów odmiennych (*действительные причастия настоящего и прошедшего времени, страдательные причастия настоящего и прошедшего времени*)²¹:
 - *читающий, дающий, летящий*;
 - *читаемый, несомый, хранимый, выполняемый, требуемый*;
 - *читавший, прочитавший, согревший, узнавший, приведший, перенесший*;
 - *читанный, прочитанный, принесенный, увиденный, спрятанный, вымытый, забытый*.

Bibliografia

- Dalewska-Greń, Hanna, 2002: *Języki słowiańskie*, Warszawa.
- Kuraszkiewicz, Władysław, 1963: *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*, wyd. 2, Warszawa.
- Lehr-Spławiński, Tadeusz, Witkowski, Wiesław, 1965: *Wybór tekstów do historii języka rosyjskiego*, Warszawa.
- Rieger, Janusz, 1998: *Z dziejów języka rosyjskiego*, wyd. 2, Warszawa.
- Safarewiczowa, Halina, 1967: *Język rosyjski*, Kraków.
- Sławski, Franciszek, 1988: *Języki słowiańskie*, w: *Języki indoeuropejskie*, cz. II, Warszawa, s. 907–1005.
- Филин, Федот П., 1979: (ред.), *Русский язык. Энциклопедия*, Москва.
- Успенский, Борис А., 1987: *История русского литературного языка*, München.

²⁰ W ukr. możliwe jest *миюся* i *миюсь*. Na ogół bezpośrednio po akcencie trzyma się nieskróconie *-ся*: *боюся, молюся, молися, взялися, вдайся, не вдається*, ale w dalszych sylabach po akcencie raczej używa się form skróconych: *миюсь, вімиюсь, поплакались, дівилась*. W brus. forma *-ся* nie ulega skróceniu: *миюся, мыіцеся, садзіся, кладзіся, наядзімся, шануюся, берагчыся, вучыся, вёсціся, пакланіцеся, хвалявціца, мыціца*).

²¹ Zjawisko to należy objaśniać silnym oddziaływaniem cerkiewszczyzny na rosyjski język literacki.